

**UCHWAŁA NR X/89/2019
RADY MIEJSKIEJ W NOWEJ DĘBIE**

z dnia 26 czerwca 2019 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba
na lata 2019 - 2022**

Na podstawie art.7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2019 r. poz 506) w związku z art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067¹⁾) po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, **Rada Miejska w Nowej Dębie, uchwala co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba na lata 2019 - 2022 stanowiący załącznik nr 1 do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Nowa Dęba.

§ 3. Nadzór nad wykonaniem uchwały sprawuje Komisja Oświaty, Kultury, Sportu, Zdrowia, Spraw Statutowych i Społecznych.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Damian Diektiarenko

---

¹⁾ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2018 r. poz. 2245 oraz 2019 r. poz 730

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
MIASTA I GMINY NOWA DĘBA
NA LATA 2019 – 2022**

Nowa Dęba, maj 2019 r.

SPIS TREŚCI:

1. Wstęp	str. 3
1.1. Pojęcie zabytku	str. 3
1.2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami.....	str. 3
2. Podstawy prawne ochrony dóbr kulturowych	str. 4
3. Ustawowe obowiązki organów i właścicieli oraz zakres przedmiotowy ochrony	str. 4
4. Formy ochrony zabytków	str. 6
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	str. 6
5.1. Ochrona zabytków w dokumentach międzynarodowych	str. 7
5.2. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych.....	str. 7
6. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	str. 8
7. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Nowa Dęba	str. 8
7.1. Informacje ogólne	str. 8
7.2. Rys historyczny.....	str. 9
7.3. Archeologia.....	str. 11
7.4. Osadnictwo i zabytkowe układy komunikacyjne	str. 12
7.5. Architektura i budownictwo	str. 14
7.5.1. Architektura sakralna	str. 14
7.5.2. Budownictwo	str. 16
7.5.3. Zespoły rezydencjonalne i folwarczne	str. 18
7.5.4. Zabytki techniki	str. 20
7.6. Cmentarze	str. 22
7.7. Miejsca pamięci	str. 24
7.8. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne	str. 26
8. Zestawienie obiektów zabytkowych z terenu Miasta i Gminy Nowa Dęba.....	str. 28
8.1. Obiekty nieruchome oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	str. 28
8.2. Obiekty nieruchome ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków	str. 28
8.3. Wykaz kart adresowych znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków	str. 29
9. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego - analiza szans i zagrożeń	str. 30
10. Założenia programowe opieki nad zabytkami	str. 31
11. Zasady i źródła finansowania opieki nad zabytkami	str. 32
11.1. Zasady finansowania.....	str. 32
11.2. Źródła finansowania	str. 34
12. Podsumowanie	str. 35

1. WSTĘP.

Dziedzictwo kulturowe to dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń jak i dorobek naszych czasów. Oznacza on wartość materialną lub niematerialną przekazywaną przez przodków i określającą naszą kulturę. Elementem dziedzictwa kulturowego są zabytki, które dzieli się na zabytki ruchome, nieruchome oraz zabytki archeologiczne.

Podstawą prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245, z 2019 r. poz. 730.) regulująca w sposób kompleksowy zagadnienia związane z ochroną i opieką nad obiektami zabytkowymi.

1.1. Pojęcie zabytku.

Zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

1.2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami to dokument pełniący funkcję uzupełniającą do innych aktów planowania gminnego. Głównym jego celem jest określenie zadań jakie powinny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem tegoż programu.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba został sporządzony zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, nakładającym na burmistrza miasta obowiązek sporządzania na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami, zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy, ma na celu w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust. 3 ustawy). Wyżej wymieniony program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji burmistrz miasta sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy, zgodnie z art. 87 ust. 4 i 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

2. PODSTAWY PRAWNE OCHRONY DÓBR KULTUROWYCH.

Ustawowy obowiązek opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego nakładają na samorząd gminny dwie ustawy:

- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz. U. z 2019 r. poz. 506) w art. 7 ust. 1 pkt 9 - wśród zadań własnych gminy ustawa wymienia sprawy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245, z 2019 r. poz. 730).

Odniesienie do zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami występuje również w:

- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2204,2348, z 2019 r. poz. 270, 492, 801),
- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 799, 1356, 1479, 1564, 1590, 1592, 1648, 1722, 2161, 2533, z 2019 r. poz. 42, 412, 452),
- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945, z 2019 r. poz. 60, 235, 730),
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1202, 1276, 1496, 1669, 2245, z 2019 r. poz. 51, 630, 695, 730),
- Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. 2019 poz. 917),
- Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 574, 1669),
- Ustawie z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 912, 1669),
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1614,2244,2340),
- Ustawie z dnia 28 lipca 1983r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 644, 1629, 2073, 2215).

3. USTAWOWE OBOWIĄZKI ORGANÓW I WŁAŚCICIELI ORAZ ZAKRES PRZEDMIOTOWY OCHRONY.

Zgodnie z art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto do obowiązków organów gminy należy:

- sporządzanie na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 ustawy),
- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22 ust. 4 ustawy),
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18 ust. 1 ustawy),
- sporządzanie gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

W myśl art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opieka nad zabytkami jest sprawowana przez ich właścicieli lub posiadaczy i polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości,
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

Zgodnie z art. 6. ust. 1 ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
  - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - c) dziełami architektury i budownictwa,
  - d) dziełami budownictwa obronnego,
  - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - f) cmentarzami,
  - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 574, 1669.),
  - f) instrumentami muzycznymi,
  - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - b) cmentarzyskami,
  - c) kurhanami,
  - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 2 ustawy, ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. FORMY OCHRONY ZABYTKÓW.

Podstawowymi formami ochrony zabytków, zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,

- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie użytku publicznego.

5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Zgodnie z art. 5 Konstytucji RP, Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, *strzeże dziedzictwa narodowego* oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

5.1. Ochrona zabytków w dokumentach międzynarodowych.

Aktem prawa międzynarodowego dotyczącego ochrony i opieki nad zabytkami jest podpisana przez Polskę Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.).

Pryncypia dotyczące znaczeń i wartości dziedzictwa kulturowego zostały określone w następujących dokumentach:

- Karta Ateńska (1933),
- Karta Wenecka (Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych) (1964),
- Karta Florencka (Międzynarodowa Karta Ogródów IFLA-ICOMOS) (1981),
- Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton (1987),
- Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna (1990),
- Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym Sofia (1996),
- Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Mexico (1999),
- Karta Krakowska (2000),
- Zasady ochrony i konserwacji malowideł ściennych, Victoria Falls (2003),
- Memorandum Wiedeńskie (2005), które stało się podstawą opracowania Declaration on the Conservation of Historic Urban Landscapes (Deklaracji dotyczącej konserwacji historycznych krajobrazów zurbanizowanych). Deklaracja została przyjęta podczas piętnastego walnego zgromadzenia państw stron konwencji światowego dziedzictwa UNESCO w Paryżu w październiku 2005 r.

5.2. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych.

Do krajowych dokumentów strategicznych zaliczamy m.in.:

- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 (Warszawa 2004) i Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 (Warszawa 2005),
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022,
- Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2020,
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021,
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020,
- Strategia Rozwoju Powiatu Tarnobrzeskiego na lata 2015-2020.

6. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Do wewnętrznych dokumentów strategicznych zaliczamy m.in.:

- III zmiana Miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Miasta Nowa Dęba (Uchwała XXXIX/303/97 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 24 kwietnia 1997 r.),
- IV zmiana Miejscowego planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Gminy Nowa Dęba (Uchwała XXXIX/304/97 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 24 kwietnia 1997 r.),
- MPZP ul Leśnej w Nowej Dębie (Uchwała LI/389/98 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 17.06.1998 r.) zmiana nr 1 Uchwała Nr XIV/83/03 z 13 sierpnia 2003 r., zmiana nr 2 Uchwała Nr XIV/84/03 z 13 sierpnia 2003 r.,
- MPZP terenu pomiędzy ulicami Podleśną i Strażacką w Nowej Dębie (Uchwała Nr XXXII/227/04 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 30 grudnia 2004 r.),
- MPZP terenu górniczego „Tarnobrzeg II” Uchwała Nr III/12/98 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z 27 listopada 1998 r. zmiana Uchwała XXXII/228/04 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 30 grudnia 2004 r.),
- MPZP terenu zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej we wsi Cygany (Uchwała Nr XXXVI/255/05 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 24 marca 2005 r.),
- MPZP terenu Aresztu Śledczego w Nisku, Oddział Zewnętrzny w Chmielowie (Uchwała Nr XXXVI/256/05 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 24 marca 2005 r.),
- MPZP terenu w Chmielowie (Uchwała Nr XIV/112/2011 Rady Miejskiej w Nowej Dębie z dnia 23 listopada 2011 r.),
- Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego miasta Nowa Dęba-1 obejmującego obszar położony w centrum miasta, pomiędzy potokiem Bystrzyk a ul. J. Korczaka i ul. ks. H. Łagockiego przyjęty Uchwałą Rady Miejskiej nr XI/107/2015 z dnia 27 sierpnia 2015 r.,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Nowa Dęba,

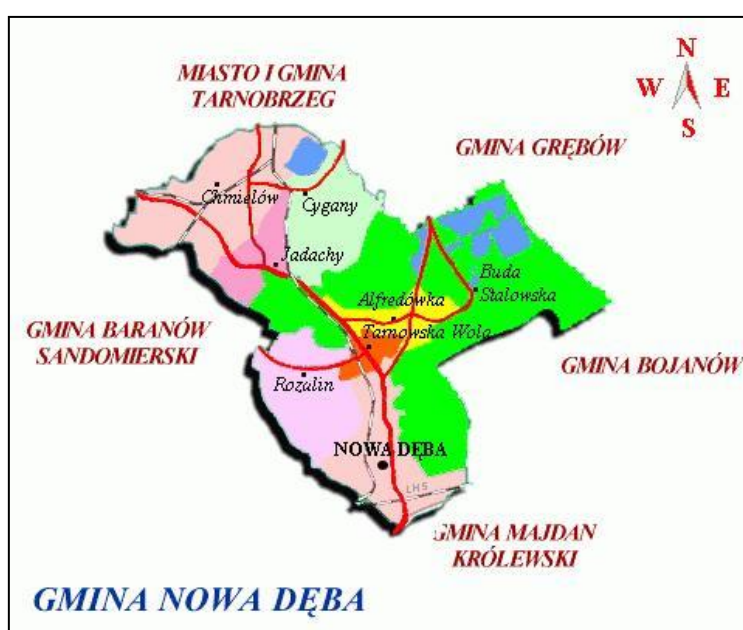
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Nowa Dęba,
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Miasta i Gminy Nowa Dęba na lata 2016-2022.

7. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW, ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA I GMINY NOWA DĘBA.

7.1. Informacje ogólne.

Gmina Nowa Dęba położona jest w południowo-wschodniej części kraju i przynależy do województwa podkarpackiego oraz do powiatu tarnobrzeskiego. Gminę tworzy miasto Nowa Dęba oraz sołectwa: Alfredówka z osiedlem Buda Stalowska, Chmielów, Cygany, Jadachy, Rozalin i Tarnowska Wola.

Gmina Nowa Dęba graniczy z miastem i gminą Tarnobrzeg oraz gminami: Baranów

Sandomierski, Grębów, Bojanów i Majdan Królewski. Najbliższe większe ośrodki miejskie to Tarnobrzeg, Kolbuszowa, Sandomierz, Stalowa Wola i Rzeszów.

7.2. Rys historyczny.

„W X wieku obszar całej Małopolski, obejmującej tereny obecnej gminy Nowa Dęba, został wchłonięty przez państwo Piastów. W końcu XII wieku powstała kasztelania w Sandomierzu, która stała się jednym z największych miast ówczesnej Polski. Osadnictwo i rozwój gospodarczy tych ziem wstrzymywały liczne najazdy Tatarów, pustoszących m.in. okolicę na przełomie lat 1259-1260. Na Sandomierszczyznę napadali również Litwini, Jadźwingowie i Rusini.

Ożywienie działalności budowlanej i gospodarczej na tym terenie nastąpiło w XIV wieku, zwłaszcza za panowania króla Kazimierza Wielkiego. W połowie XVII wieku ogromne spustoszenie tych ziem przyniósł potop szwedzki. Trzeba podkreślić, że pokonanie wojsk szwedzkich w widłach Wisły i Sanu przez hetmana Stefana Czarnieckiego w 1656 roku, było możliwe dzięki mieszkańcom okolicznych wiosek. Oni to pod wodzą sołtysów z

Mokrzyszowa, Nagnajowa i Chmielowa rozbili oddziały szwedzkie osłaniające budowę mostu na Wiśle i nie dopuścili do jego zbudowania, dzięki czemu król szwedzki, gdy nadciągnął ze swym wojskiem pod Sandomierz, osaczony został w widłach Wisły i Sanu.

W 1771 roku okolice Tarnobrzega były terenem walk konfederatów barskich z wojskami rosyjskimi. W czasie bitwy w okolicach Dęby i Majdanu Królewskiego, wojskiem konfederatów dowodził Kazimierz Pułaski. Od połowy XV wieku po rok 1772, interesujący nas teren wchodził w skład województwa sandomierskiego. W wyniku pierwszego i drugiego rozbioru Polski, omawiane ziemie znalazły się w zaborze austriackim. Dobra królewskie w Puszczy Sandomierskiej przeszły na własność austriackiego skarbu. Przed 1835 rokiem właścicielem dóbr Chmielowa był Herman Schaftgotsch. W 1835 roku dobra Chmielów z przyległościami kupił dziedzic pobliskiego Dzikowa, Jan Dzierżysław Tarnowski. Jako pełnomocnicy Tarnowskiego i współwłaściciele Chmielowa występują: Karol Perrot i Jan Jędrzejewicz.

Powiat tarnobrzegi ukształtował się w następstwie reform administracyjnych, przeprowadzonych w 1846 i 1867 roku. Pod względem administracyjnym powiat podzielony był na 3 gminy miejskie oraz na 69 gmin wiejskich. W 1910 r. na terenie powiatu tarnobrzegi w granicach obecnej gminy Nowa Dęba znajdowały się następujące obszary dworskie: Chmielów, Dęba, Jadachy, Rozalin. Na mocy ustawy z 1919 r. zniesiono odrębność administracyjną 51 obszarów dworskich, które włączono do właściwych gmin. Po przeprowadzeniu reformy administracyjnej w 1935 r., gminy wiejskie powiatu tarnobrzegi przemianowano na gromady i utworzono z nich 8 gmin zbiorczych wiejskich, m.in. z siedzibą w Chmielowie obejmującą 8 gromad.

Wśród majątków wielkiej własności zarówno pod względem wielkości jak i sposobu gospodarowania, wyróżniały się dobra dzikowsko-mokrzyszowskie hrabiów Tarnowskich. W 1916 r. latyfundium to zajmowało powierzchnię ponad 18.700 ha, w tym 13.200 ha użytków leśnych. W jego skład wchodziły dwa kompleksy majątkowe, pozostające pod wspólną administracją: Zarządem Dóbr Dzikowskich Zdzisława hr. Tarnowskiego w Dzikowie. Kompleks dóbr dzikowskich ciągnął się prawie nieprzerwanym pasem wzdłuż Wisły i linii kolejowej Dębica Sandomierz od Chmielowa do Nadbrzezia. W jego skład wchodziło sześć folwarków: Chmielów, Miechocin, Wymysłów, Zakrzów, Wielowieś i Trześń. Ponadto obejmował rewiry leśne: Żupawa, Jeziorko, Jadachy, Zwierzyniec, Dęba i Rozalin oraz zakłady przemysłowe w Chmielowie i Dzikowie. W latach 20-tych poprawiła się efektywność funkcjonowania folwarków i zanotowano wzrost dochodowości lasów, stawów rybnych i zakładów przemysłowych w Dzikowie, Chmielowie oraz Budzie Stalowskiej. W latach 1927 - 1928 dochód netto w dobrach dzikowskich wzrósł z 350.500 zł. do 1.027.000 zł. W okresie wielkiego kryzysu w latach 1930 - 1935, wskutek gwałtownego załamania się cen artykułów rolnych, opłacalność produkcji uległa znacznemu pogorszeniu i w 1935 r. była najniższa w całym dwudziestoleciu międzywojennym. Ten stan rzeczy zmobilizował właściciela do likwidacji folwarków w Mokrzyszowie i Chmielowie. Prawdziwą rewolucją na terenie obecnej gminy Nowa Dęba okazały się narodziny Centralnego Okręgu Przemysłowego - największego przedsięwzięcia międzywojennej Polski. W 1927 roku

rząd polski wykupił część terenu u zbiegu rzek Wisły i Sanu od hrabiego Tarnowskiego i utworzył tu poligon.

Najważniejszym wydarzeniem w historii Dęby była decyzja o budowie w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego Wytwórni Amunicji Nr 3. Wpływ na decyzję miał właśnie istniejący na terenie miasta poligon wojskowy, na którym można było przeprowadzać próby z amunicją oraz bliska odległość zakładów przemysłu metalowego i chemicznego. Inwestycja ta finansowana była z państwowych funduszy, które pochodziły z francuskiej pożyczki zbrojeniowej. Zamierzano wybudować 16 km linii kolejowej, 32 km dróg bitych, 28 km linii wodociągowej, 18 km sieci kanalizacyjnej, 20 km gazociągów, 12 km linii elektrycznej wysokiego napięcia i 50 km linii niskiego napięcia oraz 20 km linii telefonicznej. Obok hal fabrycznych i magazynów budowana była elektrownia o mocy 2 200 kW oraz wieża ciśnień. W roku 1938 rozpoczęto na terenach porośniętych lasami budowę osiedla mieszkaniowego dla przybywających z różnych stron fachowców, szczególnie kadry technicznej. Teren uzbrojono w infrastrukturę techniczną, ujęcie wody, sieć wodociągową, wieżę ciśnień, kanalizację sanitarną z oczyszczalnią ścieków - dół Imhoffa, linie energetyczne, gazociągi. Powstało osiedle mieszkaniowe, szkoła, szpital, stołówka i basen kąpielowy. Produkcja amunicji ruszyła w lipcu 1939 roku. Rozwój wytwórni i ściśle związanej z nią Dęby zahamował wybuch II wojny światowej. We wrześniu 1939 roku Dębę zajęli Niemcy, którzy zagospodarowali ją na własne cele wojskowe. Dęba stała się ośrodkiem ćwiczebnym aż do wejścia wojsk radzieckich w lecie 1944 r.

Po wojnie fabryka została odbudowana ze zniszczeń wojennych i przekształcona w przedsiębiorstwo państwowe o nazwie Zakłady Metalowe DEZAMET. Na okres ten przypada intensywny rozwój zakładu i co za tym idzie Dęby. Produkowały one obok wyrobów zbrojeniowych żelazka, silniki motocyklowe, motorowerowe i łodziowe (bardzo udane konstrukcje silników m.in. inż. Wiatra).

W dniu 31.12.1961 r. osiedle Dęba otrzymało prawa miejskie i powstało miasto Nowa Dęba. Obszar ówczesnej Gminy Nowa Dęba i miasta Nowa Dęba przed wojną znajdował się w województwie lwowskim, w latach 1945-1975 administracyjnie należał do województwa rzeszowskiego, w latach 1975-1998 do tarnobrzesckiego a od 1 stycznia 1999 r. administracyjnie wchodzi w skład województwa podkarpackiego.

7.3. Archeologia.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie gminy Nowa Dęba, pochodzące z epoki kamienia, datowanej do 8300 r. p.n.e., zarejestrowano w Cyganach oraz Jadachach. Natomiast w Alfredówce, odnaleziono ślady osadnictwa z okresu późnego paleolitu, kiedy to klimat po zlodowaceniach zaczął się stopniowo ocieplać, stwarzając dogodne warunki do osiedlania się. Kulturowo zabytki z Alfredówki prawdopodobnie należy zaliczyć do kultury świderskiej i są one pozostałością po istniejącym tutaj obozowisku łowców reniferów. Okres mezolitu (środkowej epoki kamienia), datowany 8300 - 4500 l. p.n.e., jest reprezentowany przez stanowiska w Jadachach - przy czym należy podkreślić, że wielokulturowe stanowisko

należy do niezwykle interesujących ze względu na odkryte tu obozowisko mezolityczne oraz osadę kultury łużyckiej. Do odkryć z okresu neolitu zaliczamy stanowiska bez bliższego określenia kulturowego w Chmielowie, a także bardzo cenne osady kultury pucharów lejkowatych (3300 - 2500 r. p.n.e.) w Tarnowskiej Woli oraz Rozalinie.

Pierwsze wyroby brązowe na omawianych terenach pojawiają się dopiero w II okresie epoki brązu za sprawą kultury trzcinieckiej (1600 - 1200 r. p.n.e.), która powstała w dorzeczu górnej i środkowej Wisły oraz środkowej Warty, na podłożu kultur postsznurowych przy silnych impulsach z zewnątrz. Jej ludność trudniła się zarówno hodowlą jak i rolnictwem, a przewaga jednej gałęzi gospodarki nad drugą miała charakter lokalny i była uzależniona od warunków środowiska naturalnego. Zabytki kultury trzcinieckiej na terenie gminy Nowa Dęba, spotykamy dość licznie, jednakże na wyjątkową uwagę zasługują z nich osady w Jadachach. Przy omawianiu epoki brązu, trwającej w latach 1800 - 700 p.n.e., trzeba podkreślić, że najpotężniejszym ludem zamieszkującym tereny Polski był lud o kulturze łużyckiej (1300-400 r. p.n.e.) obejmującej wczesny okres żelaza tzw. halsztacki (700 - 400 r. p.n.e.). Duże skupisko stanowisk tej kultury znajdujemy w okolicach Tarnobrzega, w tym również na terenie gminy Nowa Dęba. Występują one w Chmielowie, Cyganach i Jadachach, w sumie 31 stanowisk, z których do szczególnie cennych należą: osady w Jadachach oraz osada w Cyganach, a także cmentarzyska w Cyganach. Na terenie Polski kultura łużycka rozpada się na kilka grup lokalnych, z których jedną jest grupa tarnobrzeńska. Około połowy VI wieku p.n.e. kultura łużycka zostaje stopniowo wyparta przez kulturę pomorską i kulturę grobów kloszowych (550-200 r. p.n.e.). Stanowisko z tego okresu zostało odkryte w Chmielowie. Następny chronologicznie okres rzymski i kulturę przeworską (II w. p.n.e. - V w. n.e.), reprezentuje stanowisko w Chmielowie. Z okresu wczesnośredniowiecznego pochodzą stanowiska z Chmielowa oraz Jadachów.

7.4. Osadnictwo i zabytkowe układy komunikacyjne.

Trudno jest definitywnie rozstrzygnąć kiedy powstały osady w puszczy sandomierskiej. Najwcześniejszymi szlakami, które wiodły pierwszych osadników w głąb puszczy sandomierskiej były rzeki. Osadnik idąc wzdłuż rzeki mógł dostać się bez większego trudu do matecznika puszczy, miał bowiem w niej przewodnika, który chronił go od zabłąkania. Stąd też najdawniejsze osiedla ludzkie w puszczy sandomierskiej spotykamy nad rzekami. Z czasem wzdłuż tych szlaków wodnych powstawały równoległe szlaki dróg lądowych. Osadnictwo zdążyło z terenów gęsto zaludnionych w puszcę sandomierską dwoma szlakami: z Ziemi Halickiej, nad Wisłokę oraz drugim szczególnie nas interesującym, z Ziemi Sandomierskiej, na wzgórze tarnobrzeńskie i pobraże Sanu i Łęgu. Za pierwszych Piastów ludność miejscowa prawdopodobnie najliczniej zaludniała puszcę naprzeciw Sandomierza, jako spełniająca pewne posługi na rzecz tamtejszego grodu, a ponadto pobraże Sanu, wzdłuż traktu łączącego Sandomierz z Przemyślem.

Nieliczna ludność na tym terenie żyła skupiona w wioskach, tj. osadach wielodworczych - z uwagi na utrzymanie więzi rodzinnej. Podstawową bowiem formą organizacji grupowej w tym czasie jest organizacja rodowa. W 1359 roku biskup Bodzanta wydał ustawę,

która pozytywnie wpłynęła na rozwój osadnictwa na tym terenie. Dzięki wypełnianiu tej ustawy, można było stwierdzić, że w połowie XIV wieku istniała na Pogórzcu olbrzymia przewaga folwarków i sołectw, a brak było wiosek. Wioski powstawały dopiero po 1359 roku.

W XV i XVI wieku powszechnie występowały folwarki, genetycznie związane z praediami i alodiami, które w przeważającej liczbie były rycerskimi, drobnymi gospodarstwami rolnymi. Praedia obok ról uprawnych obejmowały ogrody owocowe, warzywne, hodowlę bydła, koni, itp. Praedia rycerskie znajdowały się w wioskach kmiecych lub jednodworczych osadach, zajmując z reguły obszar jednego zrębu czyli pługa. Ziemie orne tych późniejszych folwarków czy sołectw uprawiane były wcześniej przez osadników - kmieci, którzy z nich oddawali dziesięcinę snopową, a później przy lub po lokacji zostały zmienione na folwarki czy sołectwa. Z chwilą, gdy rozpoczęła się kolonizacja tych terenów, ludność osiadła na obszarze starego osadnictwa opuszczała swe dotychczasowe siedziby i przenosiła się na nowe miejsca, gwarantujące tzw. wolniznę, a po jej upływie znacznie niższe czynsze i dziesięcinę pieniężną. Do zakładania nowych, względnie powiększania dotychczasowych folwarków przyczyniało się stale postępujące rozdrobnienie własności szlacheckiej, nieraz podział włości między kilku właścicieli. Masowe powstawanie nowych folwarków czy powiększanie starych, rozpoczęło się po pokoju toruńskim w 1466 r., po otwarciu drogi do Gdańska, kiedy to wzrosły znacznie ceny na zboża.

W XIV wieku powszechnie było przenoszenie osad oraz zakładanie nowych na prawie niemieckim, o czym świadczy instytucja sołtysów, związana ściśle z osadnictwem na tym prawie: w Chmielowie, Mokrzeszowie, Sobowie i Grębowie. Nowe prawo zmieniało zasadniczo zewnętrzny wygląd wcześniejszych wiosek. Wprowadzało gospodarkę uporządkowaną, trójpolową wraz z nowym podziałem gruntów pod zabudowę i uprawę rolną. W miejsce dotychczasowej chaotycznej zabudowy i pojedynczo uprawnych polan leśnych, wytyczono główną ulicę, a przylegającą do niej z obu stron ziemię dzielono pod sadyby i ogrody. W ten sposób wieś otrzymała wygląd taki, jaki w głównych zarysach zachował się do dzisiaj, np. w należącym do najstarszych osad w okolicy - Chmielowie. Po raz pierwszy w źródłach występują w 1366 r. bracia Stefan i Piotr z Chmielowa, osadźcy Woli Raniżowskiej. W 1569 r. na 32 i 1/4 łanach znajdujemy osiadłych 68 kmieci i 31 łowców. Według Pawińskiego w roku 1578 na 21 i 3/4 łanach było 64 kmieci, a na 10 łanach 34 łowców. Oprócz nich dwóch komorników z bydłem, czterech komorników bez bydła i dwóch rzemieślników. W roku 1750 na 32 i 3/4 łanach było 101 gospodarstw i tyleż chałup. Do sołtysowa należało 16 morgów ziemi, do dworu 72 morgi, do arendy browarnej 32 morgi. 74 ogrodników posiadało po 1/2 morgi ziemi, 41 po jednej morgi, jeden po 1 i 1/2 morgi, dwóch po 2 morgi. W roku 1753 wieś obsiewała 1938 zagonów, płacąc po 3 grosze z zagonu. W tym czasie spotykamy chłopców o nazwiskach: Kutach, Czubay, Dryka, Kutysz. W 1785 r. wieś liczyła 639 dusz. W porównaniu z kilkudziesięcioma innymi osiedlami wynika, że Chmielów był największy i najludniejszy w okresie od XVI do XVIII wieku.

Na obszarze puszczy chmielowskiej wyrosły dwa przysiółki: Jadachy i Cygany. Początek osady Jadachów dała rodzina Jadachów, młynarzy wspomnianych z lustracji z roku 1569. Jako samoistna osada występuje po raz pierwszy w 1640 r. Według Pawińskiego w 1622 r. liczyła 45 głów. Natomiast osada Cygany wzięła nazwę od osadnika nazwiskiem Cygan, względnie od wędrownych Cyganów, którzy się tu osiedlili. Po raz pierwszy wymieniana jest w źródłach w roku

1649. Jeszcze w 1750 r. występuje Wałek Dryka Cygan, Jan Czemyrys, a w roku 1753 - Antonii Cygan. W roku 1750 wioski Cygany i Jadachy liczyły 30 gospodarstw i tyleż chałup. Wioski te obsiewały za czynszem 16 i 1/2 morgów, a na nich siedziało 24 zagrodników, z których 15 obsiewało po 1/2 morgi, a 9 po jednej morgu. Młynarzy Jadachów było czterech. W roku 1765 obie wioski obsiewały 2.692 zagony, płacąc po 3 grosze. W roku 1785 Jadachy liczyły 269, a Cygany 219 głów.

Ludność w puszczy sandomierskiej, chociaż rozrzucona w terenie, nie żyła w odosobnieniu. Utrzymanie stosunków sąsiedzkich i potrzeby gospodarcze przyczyniły się do powstania dróg lądowych, łączących poszczególne osiedla ze sobą i z grodem książęcym. Z dróg tych korzystała administracja państwowa, jak i kościelna. Duże znaczenie dla terenów objętych dzisiejszą gminą Nowa Dęba miał szlak nadwiślański ciągnący się po prawym brzegu Wisły. Za Kazimierza Wielkiego mamy też pierwsze ślady istnienia drogi przecinającej sam środek puszczy sandomierskiej w kierunku południowym. Prowadziła ona od szlaku nadwiślańskiego z Miechocina przez Chmielów, Dębę, Komorów na Kolbuszowę. Tą drogą szła kolonizacja południowej części puszczy sandomierskiej. Była ona też najkrótszym traktem łączącym Sandomierz z Rzeszowem, a jednocześnie stała się głównym szlakiem na Węgry.

Przebieg dróg wszelkiego rodzaju charakteryzuje długotrwała niezmiennność, ze względu na fakt iż sieć osadnicza zmieniała się bardzo powoli. W rezultacie można przyjąć, że stan dróg z XVI wieku, w ogromnej mierze odpowiada stanowi z XVIII czy XIX stulecia. Pewne zmiany wprowadzone zostały w sieci dróg publicznych w związku z rozwojem poczty w XVIII i XIX wieku. Wyodrębniono wtedy osobną kategorię dróg pocztowych, a gdzieś tam zaczęto także prostować niektóre odcinki gościńców.

W 1884 r. dzięki nakładom finansowym tarnobrzeskiego Wydziału Powiatowego, rozpoczęto budowę dróg szutrowych: Tarnobrzeg - Majdan. W roku 1903 powstał odcinek drogi Alfredówka - Buda - Stale. Doniosłe znaczenie dla ulepszenia połączeń komunikacyjnych w okolicach Tarnobrzega miała budowa linii kolejowej. W 1887 r. oddano do eksploatacji linię Dębica-Tarnobrzeg-Rozwadów z odgałęzieniem Grębów - Nadbrzezie. Korzystne położenie komunikacyjne miały dobra dzikowsko-mokrzyszowskie, na których terenie w dwudziestolecie międzywojennym znajdowały się cztery stacje kolejowe, w tym jedna w Chmielowie. Zakłady Przemysłowe w Chmielowie, w skład których wchodziła cegielnia i tartak, leżały w bezpośrednim sąsiedztwie stacji w Chmielowie i połączone były z nią torem przemysłowym. Rewiry leśne łączyła z tartakami w Budzie i Chmielowie własna kolejka wąskotorowa.

Jednym z najpilniejszych państwowych zadań komunikacyjnych w okresie dwudziestolecia międzywojennego na tym terenie, było wybudowanie linii kolejowej Tarnobrzeg - Rzeszów. Linia ta zaprojektowana została już w 1919 r. W latach 1919-1920 ułożono nasypy kolejowe i ustawiono część budynków stacyjnych. Roboty te jednak przerwano z uwagi na brak środków finansowych. Dopiero w 1938 r. w związku z budową przemysłu zbrojeniowego COP, oddano na tej trasie do eksploatacji odcinek Dęba - Rozalin - Ocice. Bardzo skromnie prezentował się w tym czasie państwowy program budownictwa drogowego w powiecie tarnobrzskim. Przewidywał on naprawę i przebudowę wojewódzkiej drogi bitej Sandomierz -

Rzeszów oraz utrzymanie w dobrym stanie dróg Sandomierz - Nisko i Sandomierz - Tarnobrzeg - Dęba.

W powstającym osiedlu Dęba zaplanowano układ urbanistyczny o prostokątnym układzie ulic. Miasto w dniu dzisiejszym posiada trzy strefy o zróżnicowanej strukturze przestrzennej:

- Strefa centralna lata 30 – układ o prostokątnym układzie ulic,
- Strefa północna Dęba i strefa południowa Poręby Dębskie posiadają układ oparty na sieci dróg polnych obudowany.

7.5. Architektura i budownictwo.

7.5.1. Architektura sakralna.

Zabytki sakralne na terenie miasta i gminy Nowa Dęba reprezentowane są przez murowane kościoły parafialne w Chmielowie oraz Tarnowskiej Woli.

Kościół parafialny p.w. św. Stanisława biskupa w Chmielowie, wybudowany w stylu neobarokowym, zaliczany jest do najokazalszych budowli sakralnych na tym terenie. Został wybudowany w latach 1923 - 1926, wg projektu arch. Wacława Krzyżanowskiego z Krakowa. Kościół poświęcono w roku 1926, natomiast konsekracji dokonał biskup S. Jakiel w roku 1958. Wzniesiony został z cegły i otynkowany. Posiada plan krzyża łacińskiego, choć jednocześnie bardzo zbliżony do układu centralnego. Trójnawowy, nawa główna czteroprzęsłowa, trzykrotnie szersza od bocznych. Ramiona transeptu i prezbiterium równe szerokością, jednoprzęsłowe. Prezbiterium zamknięte półkolistą apsydą, ujęte po bokach zakrystiami. Na skrzyżowaniu nawy z transeptem osmioboczna kopuła. Bryła mocno rozbudowana i rozczłonkowana, jednowieżowa.

Ramiona transeptu, nawa główna, prezbiterium - jednakowej wysokości, nakryte dwuspadowymi dachami przysłoniętymi wysokimi szczytami. Nad przęsłem krzyżowym wieża, dwukondygnacyjna, uskokowo zwężająca się ku górze, osmioboczna, zwieńczona cebulastym, mocno rozbudowanym hełmem.

Kościół Parafialny p.w. Św. Biskupa w Chmielowie

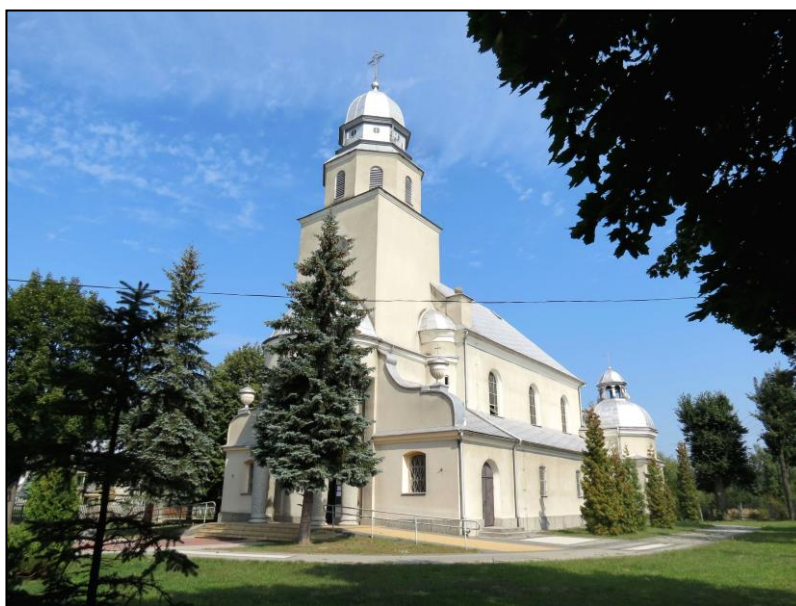

Elewacje otynkowane, na cokole, zwieńczone mocno wyładowanym, profilowanym gzymsem. Szczyty analogicznie opracowane, wyniesione ponad połacie dachowe, zamknięte od góry faliście łukami odcinkowymi przechodzącymi w zwieńczeniu w ślimacznicę. Między ślimacznicami "Gorejące Serca". Boki ujęte wolutowymi spływami. Fasada jednoosiowa, naroża ujęte szerokimi pilastrami, na osi portal główny, w formie półkolistej arkady ujętej po bokach parami pseudotoskańskich pilastrów podtrzymujących gzyms i przerwany półkolisty fronton, w którym rzeźba Chrystusa. W arkadzie prostokątny otwór drzwiowy w profilowanej opasce. W szczycie nad drzwiami, oparta o gzyms oprofilowana blenda w opasce. Nad nią owalne okno w ramie z czterech liści akantu i muszli w zwieńczeniu.

Oryginalnością form wyróżnia się kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowskiej Woli. Kamień węgielny pod budowę kościoła poświęcił biskup J. Fischer w 1925 r. Budowę zakończono w 1928 r. i w tymże roku kościół poświęcił biskup przemyski A. Nowak. Kościół położony jest na północnym skraju miejscowości, przy drodze Tarnobrzeg - Rzeszów. Został wzniesiony z cegły, obustronnie tynkowany. Posadzki były wtedy kamienne. Sklepienia kolebkowe z lunetami oraz żaglaste. Korpus trójnawowy, nawa główna trzykrotnie szersza od bocznych. Prezbiterium węższe od nawy głównej, jednoprześłowe, półkoliście zamknięte. Zakrystia od północy prostokątna, wysunięta poza linię ścian korpusu. Analogicznie kaplica od południa.

Od frontu przeszło wieżowe z prostokątną kruchtą na osi i przedsionkami po bokach. Bryła rozczłonkowana, jednowieżowa. Dominuje nawa główna, nakryta dwuspadowym dachem. Nawy boczne z niskimi dachami pulpityowymi. Kaplica dwukondygnacyjna, w przyziemiu prostopadłościenna, wyżej ośmioboczna, nakryta ośmioboczną kopułą z sygnaturką zakończoną dzwonowatym hełmem. Wieża czterokondygnacyjna, schodkowato zwężająca się ku górze. Dwie dolne kondygnacje czworoboczne, wyższe ośmioboczne. Całość nakryta ośmiobocznym dzwonowatym hełmem, zwieńczonym ażurowo opracowanym, krzyżem łacińskim.

Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowskiej Woli

7.5.2. Budownictwo.

W historycznej zabudowie ludowej na tym terenie zdecydowanie przeważały obiekty drewniane. Tych najstarszych pochodzących z końca XIX wieku zachowało się niewiele, np.: dom nr 3 w Rozalinie. Przeważająca większość budynków zainteresowania konserwatorskiego datowana jest na lata 20. i 30. naszego stulecia.

W zabudowie zagród wiejskich na terenie gminy Nowa Dęba, typowe rozwiązanie sprowadza się do założenia składającego się z trzech podstawowych budynków: domu mieszkalnego, budynku inwentarskiego i stodoły. W obiektach wchodzących w skład siedliska, występuje głównie konstrukcja zrębowa. Podstawę konstrukcji stanowi podwalina zwęglowana na obłap lub na nakładkę z zamkiem, posadowiona na kamieniach polnych lub ceglanej podmurówce. Od góry konstrukcję zrębu spinają oczepy związane na nakładkę z zamkiem oraz zacięte w oczepie belki stropowe ułożone w poprzek budynku. Więźba dachowa konstrukcji krokwiowo - jętkowej, krokwie zaczopowane w opasce, oczepie lub belkach stropowych.

W wielu budynkach występuje zewnętrzny szalunek. Deski szalunku z reguły przybijane są w układzie pionowym. Konstrukcja sumikowo - łątkowa do wznoszenia zrębu nie jest spotykana. Ten rodzaj konstrukcji stosowano do osadzenia okien i drzwi, zwłaszcza w okresie międzywojennym.

Na terenie gminy Nowa Dęba przeważają domy szerokofrontowe, dwutraktowe, w których pomieszczenia tworzą dwa ciągi wewnątrz rozplanowanych równolegle do osi wzdłużnej budynku. Wnętrzami tymi zwykle są dwie lub trzy izby, komora i sień. Rozplanowanie wewnątrz domów występujących na terenie gminy Nowa Dęba dzielimy zasadniczo na dwie grupy:

- z dośrodkowym układem pomieszczeń, gdzie urządzenia ogniowo – grzewcze są usytuowane w centrum budynku a pomieszczenia wewnątrz rozmieszczone są wokół tych urządzeń;
- z osiowym układem pomieszczeń, gdzie pomieszczenia usytuowane są symetrycznie po obu stronach budynku, np. dom nr 3 w Alfredówce.

Na terenie gminy, zasadniczo spotykamy dwa typy dachów, mianowicie:

- dwuspadowe, najczęściej spotykane, np.: dom nr 3 w Alfredówce, dom nr 3 w Rozalinie.
- naczółkowe, rzadziej występujące, np. leśniczówka w Budzie Stalowskiej.

Nie spotyka się już dachów czterospadowych, tak do niedawna charakterystycznych dla zabudowy wsi Cygany, Jadachy czy Rozalin. W wielu domach datowanych od początku XX wieku do lat 40. naszego stulecia, występują dekoracyjnie opracowane szczyty, listwy podokapowe, szalunek narożników, nadokienniki, ganki itp.

W powstałym w latach 30. osiedlu Dęba można wyodrębnić trzy rodzaje budynków mieszkalnych:

- a) bloki mieszkalne wielorodzinne dla robotników – budynki przy ulicy Mickiewicza 1,5,9;
- b) budynki mieszkalne jednorodzinne w zabudowie bliźniaczej dla majstrów przy ulicy Leśnej (dawna Majsterska) nr 2,4,6,8,10,12,14,16,18;
- c) budynki wielorodzinne dla kadry kierowniczej przy ulicy Jana Pawła II nr 13,16,20 oraz 3 budynki czterorodzinne przy ulicy Żeromskiego i Krasickiego.

Natomiast do budynków dla kadry dyrektorskiej i kierowniczej można wymienić m.in.:

- a) willę dyrektorską przy ulicy Szkolnej,
- b) budynek dyrekcji zakładów zbrojeniowych przy ulicy Szypowskiego.

Budynki dla kadry kierowniczej i dyrektorskiej charakteryzuje styl architektoniczny art. déco, który cechuje uproszczona forma i geometryczne kształty nawiązujące do tradycji klasycznej. W latach powojennych 1949-1957 na terenie osiedla wybudowano budynki mieszkalne wielorodzinne w stylu socrealistycznym. Powstały 34 budynki mieszkalne w części centralnej o architekturze realizowanej w Polsce w latach 1949-1956 w ramach obowiązującej wówczas doktryny realizmu socjalistycznego, definiowanej w tym czasie jako „socjalistyczna w treści i narodowa w formie”.

Willa dyrektora wytwórni amunicji nr 3 w Nowej Dębie

7.5.3. Zespoły rezydencjonalne i folwarczne.

Prawdopodobnie już w 1564 roku istniał w Chmielowie jakiś dwór, o którego kształcie nie mamy żadnych wiadomości. Następna informacja o istnieniu wcześniejszego dworu w Chmielowie pochodzi z 1782 r., kiedy to folwark dworski płacił dziesięcinę kolegiacie sandomierskiej. Nie zachowały się żadne przekazy o miejscu, w którym stał wcześniejszy dwór. Po pierwszym rozbiórze Polski Chmielów wszedł w skład dóbr rządowych austriackich. Przed rokiem 1835 właścicielem Chmielowa był Herman Schaftgotsch, który nie wiadomo kiedy kupił dobra chmielowskie od rządu austriackiego. Prawdopodobnie Schaftgotsch nie rezydował w Chmielowie. Z akt A.D. Tarnowskich wiadomo, że w 1832 r. dzierżawcą Chmielowa był Cetnarski. Jan Dzierżysław Tarnowski, dziedzic pobliskiego Dzikowa, kupił w 1835 r. dobra Chmielów z przyległościami za cenę 2.975 guldenów. Jako pełnomocnicy Tarnowskiego i współwłaściciele Chmielowa występują K. Perrot i J. Jędrzejewicz. Potwierdzenie istnienia dworu w Chmielowie w końcu XIX wieku znajdujemy w „Pamiętnikach” włościanina Jana Słomki, który pisze, że ok. roku 1860 były w Dzikowie, głównej posiadłości Tarnowskich, w obiegu kwity dworskie z Mokrzeszowa, Machowa i Chmielowa. Na przełomie XIX i XX wieku dzierżawcą Chmielowa był Roman Grieswald. Po drugiej wojnie światowej Chmielów

przeszedł na Skarb Państwa. Do lat 90-tych ubiegłego wieku dwór był nie użytkowany i ulegał dewastacji. W roku 2005 dwór został sprzedany wraz z parkiem o pow. 1,83 ha na rzecz Stowarzyszenia pn. Centrum Rozwoju Społeczno-Ekonomicznego z siedzibą w Solcu. Pod nadzorem konserwatora zabytków dwór został wyremontowany i prowadzona jest w nim działalność statutowa Stowarzyszenia.

Dwór w Chmielowie zwany "Belwederem", pochodzący z pierwszej poł. XIX w., usytuowany jest w południowo-zachodniej części miejscowości. Wybudowany z cegły palonej, obustronnie otynkowany. Założony na planie wydłużonego prostokąta, dwutraktowy, zwrócony elewacją frontową w kierunku północno-zachodnim. Bryła prostopadłościenna, jednokondygnacyjna, bez podpiwniczenia, nakryta dachem czterospadowym o połaciach dachówkowych.

Dwór „Belweder” w Chmielowie

Elewacja frontowa poprzedzona czterokolumnowym portykiem usytuowanym na osi, zwieńczonym trójkątnym frontonem. Elewacje obiega niewysoki cokół oraz profilowany gzyms podokapowy. Skrajne osie elewacji frontowej wyodrębnione zostały pasami boniowań. Na osi środkowej otwór drzwiowy, w którym prostokątne, dwuskrzydłowe, płycinowe drzwi w profilowanym obramieniu. Otwory okienne prostokątne w gładkich obramieniach. Elewacja ogrodowa poprzedzona niewielkim tarasem, z którego zejście do ogrodu. Na osi środkowej drzwi na taras. Dekoracja z boniowań jak w elewacji frontowej. Również okna otrzymały analogiczne opracowanie. W poddaszu lukarny. Elewacja boczna (pn.-wsch.) trójosiowa z dwukolumnowym portykiem na osi, o porządku pseudodoryckim. W centrum wejście boczne do dworu. Elewacja boczna (pd.-zach.) dwuosiowa z ryzalitem. Naroża ryzalitu ujmują boniowane lizeny. W ryzalicie wejście boczne do dworu. Wszystkie otwory okienne i drzwiowe prostokątne. Wnętrze dwu traktowe. Oś poprzeczną budynku wyznacza obszerna sień i salon z bezpośrednią komunikacją na taras. Trakt frontowy mieści po dwa pomieszczenia po obu stronach sieni. W trakcie ogrodowym, oprócz salonu pokój od strony południowo-zachodniej oraz pomieszczenia zaplecza

od strony północno-wschodniej. Pomieszczenia pozbawione wystroju. We wszystkich pomieszczeniach wylewki betonowe. Ściany i sufity tynkowane.

Wokół dworu rozciąga się park o układzie swobodnym, założony w I. poł. XIX w. Do dworu prowadziła aleja dojazdowa, której zakończenia znajdowały się po pn.-wsch. i pd.-zach. granicy. Przed frontem dworu znajdował się kolisty klomb z podjazdem. W parku występowały grupy drzew i krzewów, które w części pn.-zach. zgrupowane były w dwóch skupieniach. Nielicznie naniesione ścieżki w tej części parku miały układ swobodny. Znajdowało się tu również niewielkie zagłębienie wypełnione wodą, która odpływała w kierunku północnym. Część rolniczo-ogrodnicza przylegała do parku od strony pn. i zach. Miała ona zwłaszcza w części pd.-zach. regularny kwaterowy charakter z siecią prostopadle krzyżujących się ścieżek wzdłuż których rosły krzewy.

Pozostałości parku przy dworze „Belweder” w Chmielowie

Park posiada zadrzewienie, wśród którego występują topole z lat 60-tych oraz drzewa starsze będące pozostałością po dawnym układzie kompozycyjnym. Starodrzew jest reprezentowany m.in. przez: grab pospolity, robinie akacjową, lipę drobnolistną i szerokolistną, dąb szypułkowy, klon zwyczajny, brzozę brodawkowatą, kasztanowiec zwyczajny, a z iglaków okazały cis pospolity - drzewo pomnikowe. Na szczególną uwagę wśród starodrzewia zasługują dwa potężne dęby szypułkowe - drzewa pomnikowe. Na terenie parku nielicznie występują krzewy. Zgrupowane są głównie we wschodniej części parku. Jest ona mniej dostępna i stąd większe zagęszczenie krzewów w tej części. W większości występujące krzewy możemy uznać za wynik zaniedbań pielęgnacyjnych oraz samosiewu. Należą do nich: bez czarny, kruszyna pospolita, tarnina, głóg dwuszyjkowy, leszczyna pospolita, lilak zwyczajny.

Przy założeniu rezydencjonalnym funkcjonował folwark m.in. z takimi obiektami jak: wozownia, cegielnia, tartak, młyn parowy, które zostaną omówione w dziale „zabytki techniki”.

7.5.4. Zabytki techniki.

Z licznych niegdyś obiektów techniki, funkcjonujących na terenie obecnej gminy Nowa Dęba, przetrwało do dzisiaj zaledwie kilka, m.in. znajdujące się w Chmielowie: budynek stacji kolejowej czy pozostałości elektrowni, która utraciła cechy zabytku techniki.

Przed pierwszą wojną światową na terenie tym działały młyny wodne i wiatraki. Stopniowo jednak zaczęły pojawiać się młyny o napędzie parowym. W końcu lat 20. istniały one już w kilku okolicznych miejscowościach, m.in. w Dębie. Wszystkie były zakładami niewielkimi, zatrudniającymi najwyżej kilku robotników, najczęściej jednak obsługiwany przez właściciela i jego członków rodziny.

Największym przedsiębiorstwem fabrycznym w powiecie tarnobrzeskim w latach 20. naszego stulecia były Zakłady Przemysłowe Zdzisława hr. Tarnowskiego w Chmielowie. Uruchomione w 1908 r. składały się z cegielni i tartaku parowego. Oba obiekty przemysłowe, administrowane przez wspólną dyrekcję, były przez cały okres międzywojenny rozbudowane i unowocześniane.

Cegielnia chmielowska, posiadała obszerną halę fabryczną, wyposażoną w dwa ciągi maszyn i pięć szop do naturalnego suszenia cegieł. Początkowo produkcja miała charakter sezonowy. W 1921 r. uruchomiono suszarnię kanałową, dzięki czemu jeden ciąg maszynowy przestawiony został na produkcję całoroczną, a cegielnia mogła wytwarzać 2 mln cegieł. W latach 1924 - 1926 wybudowano przy cegielni nowoczesną fabrykę dachówek, wyposażoną w sztuczną suszarnię "Kellera" oraz zmodernizowano i rozbudowano piec do wypalania wyrobów ceramicznych. Nowy zakład produkował rocznie 2,5 mln dachówek. Przystosowany był również do wytwarzania 50 000 gąsiorów oraz rurek drenarskich dla potrzeb melioracyjnych. Obok cegielni znajdowała się kopalnia znakomitego łupku ilowego, eksploatowanego przy pomocy wyciągu napędzanego silnikiem parowym. W latach dobrej koniunktury, poprzedzających drugą wojnę światową, cegielnia wraz z dachówczarnią i kopalnią gliny zatrudniała na dwie zmiany 160 robotników w systemie akordowym oraz 2 pracowników umysłowych.

Tartak chmielowski, o rocznej zdolności produkcyjnej 10 000 m³ materiałów tartych, wyposażony był w 3 traki do przecierania drewna, 2 cyrkularki, heblarkę, 2 piły poprzeczne oraz urządzenie do produkcji parkietów. Maszyny poruszane były dwoma agregatami parowymi o mocy po 150 HP oraz generatorem elektrycznym na prąd ziemny o mocy 120 kV. W tartaku przecierano drewno, pochodzące głównie z własnych lasów, dowożone z odległych rewirów leśnych kolejką wąskotorową. W przededniu drugiej wojny światowej tartak pracował na dwie zmiany, zatrudniając 82 robotników i 3 pracowników umysłowych.

Po pierwszej wojnie światowej z inicjatywy Zdzisława Tarnowskiego związała się spółka z ograniczoną odpowiedzialnością pod firmą Galicyjska Fabryka dla Przetworów Produktów Rolniczych z kapitałem zakładowym 12 mln marek polskich. Jej udziałowcami byli znani wielcy właściciele ziemscy, m.in. Jan Gotz Okocimski i Stanisław Niezabitowski oraz konsorcjum banków małopolskich. Do hrabiego Tarnowskiego należało początkowo 28 proc., a następnie 67 proc. udziałów kapitałowych. Zadaniem spółki było uruchomienie w Chmielowie wytwórni krochmalu i płatków ziemniaczanych. W tym celu na terenach zajmowanych przez Zakłady Przemysłowe Zdzisława hr. Tarnowskiego wzniesiono odpowiedni budynek fabryczny oraz zakupiono urządzenia do wyrobu około 500 ton mączki kartoflanej. W bezpośrednim sąsiedztwie wytwórni zbudowano nieduży młyn zbożowy o zdolności przemiałowej 2,5 tony zboża dziennie. Młyn ten pracował na potrzeby właściciela i na wygody ludności wiejskiej. Budowa wytwórni mączki kartoflanej była przedsięwzięciem nieudanym. Okazało się, że dobra dzikowsko -

mokrzyszowskie nie dysponowały odpowiednią ilością ziemniaków do przerobu, zaś ich dowóz do zakładu czynił produkcję nierentowną. Już od 1922 r. wytwórnia zaprzestała działalności produkcyjnej. Właściciel nosił się z zamiarem przystosowania budynku krochmalni do potrzeb projektowanej fabryki kafli.

Na jesieni 1937 r. Artur hr. Tarnowski przystąpił do budowy w Chmielowie młyna przemysłowego kosztem 198 000 zł. Zakład ten uruchomiono w kwietniu 1939 r. Młyn zainstalowany w nowym budynku, murowany, wyposażony był w komplet maszyn do przemiału zboża i wyrobu kaszy o wydajności 1 300 ton rocznie. Poruszany 5 silnikami elektrycznymi, był najnowocześniejszym młynem w powiecie tarnobrzeskim do czasu uruchomienia pierwszych zakładów w ramach budowy Centralnego Okręgu Przemysłowego. W latach pomyślnej koniunktury Zakłady przemysłowe w Chmielowie zatrudniały około 250 robotników i pracowników umysłowych. Znacznie skromniejsze rozmiary miały inwestycje przemysłowe Zdzisława Tarnowskiego w Budzie Stalowskiej gdzie w 1909 r. uruchomiony został trzytraktowy tartak, poruszany maszyną parową o mocy 80 HP. Zakład na początku lat dwudziestych został unowocześniony, zainstalowano traki szybkobieżne oraz nową maszynę parową o sile 165 HP, przystosowaną do opalania trocinami. Tartak połączony był kolejką wysokotorową z rewirami leśnymi i stacją kolejową w Chmielowie. Przy pracy na jedną zmianę zatrudniał 35 robotników i był zdolny do przetarcia 14 000 m³ drewna rocznie przy 10 - godzinnym dniu pracy. W kwietniu 1930 r. tartak spłonął doszczętnie - uratował się jedynie skład kłoców i desek.

W Budzie Stalowskiej, w związku z budową stawów rybnych, podjęto sezonową eksploatację torfu. Jego urobek nie przekraczał 10 ton dziennie przy 10 - godzinnym dniu roboczym. Torf dostarczano do Chmielowa kolejką wąskotorową. Zużywany był na własne potrzeby do opalania lokomobili w Zakładach Przemysłowych oraz w gospodarstwach folwarcznych.

W związku z intensywną eksploatacją lasów w dobrach dzikowsko - mokrzyszowskich gromadziły się duże ilości karpiny - surowca nadającego się do przeróbki chemicznej. W 1925 r. uruchomiono w Budzie Stalowskiej niewielki zakład suchej destylacji drewna, który przerabiał rocznie około 1 000 m³ karpiny. Otrzymywano z niej około 51 ton węgla drzewnego, 15 ton smoły, 110 ton terpentyny. W procesie destylacji uzyskiwano niewielkie ilości asfaltu, corbolineum, octu drzewnego, kalafonii i mydła żywicznego. Przy produkcji tej zatrudnionych było czterech robotników. Podstawowy produkt, węgiel drzewny, zużywany był w całości na własne potrzeby w Zakładach Przemysłowych w Chmielowie.

W pobliżu miejscowości Dęba, Departament Uzbrojenia MSW zlokalizował Wytwórnię Amunicji Nr 3. W tym celu zakupił od Artura hr. Tarnowskiego 1.500 ha lasów za cenę 1.527.000 zł. Koszt całej inwestycji obliczono na 44 mln zł, za którą to kwotę zamierzano wybudować największą w kraju fabrykę spłonek i zapalników, wraz z wydziałami scalania pocisków artyleryjskich, napełniania amunicji wielkokalibrowej i bomb lotniczych. Projektowane obiekty przemysłowe oddalone były od głównych szlaków komunikacyjnych, dlatego już latem 1937 r. przystąpiono do budowy bocznic kolejowej Dęba - Ocice długości 16 km, łączącej teren wytwórni z linią Sandomierz - Dębica. Bocznicą ta miała w przyszłości stać się częścią linii kolejowej Tarnobrzeg - Rzeszów. Na wiosnę 1938 r., równocześnie z bocznicą kolejową oddano

do użytku drogę łączącą teren wytwórni z szosą Tarnobrzeg - Rzeszów. Wymienione inwestycje umożliwiły rozpoczęcie właściwych prac budowlanych przy halach fabrycznych oraz instalowanie urządzeń technicznych niezbędnych do funkcjonowania Wytwórni Amunicji. Przy robotach tych zatrudnionych było ok. 2.200 robotników. Do wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku zdołano ukończyć budynki Wydziału Ruchu oraz uruchomić produkcję jedynie na Wydziale Zapalników, zaś pozostałe obiekty fabryczne miały być ukończone dopiero w sierpniu 1940 r. Znacznie zaawansowana była budowa elektrowni fabrycznej o mocy 2.200 kW. Dobiegała końca instalacja sieci wodociągowej, gazociągowej, telefonicznej oraz budowa osiedla mieszkaniowego, które składało się z 19 domów wielorodzinnych, hotelu dla urzędników, hotelu dla przyjezdnych i szkoły podstawowej.

7.6. Cmentarze.

Do nekropolii będących w kręgu zainteresowania konserwatorskiego należą: cmentarz parafialny pierwotny i obecny w Chmielowie, cmentarz wojenny z 1915 r. w Chmielowie-Mogiłach, cmentarz komunalny w Nowej Dębie i cmentarz parafialny w Tarnowskiej Woli. Najobszerniejszym założeniem jest obecny cmentarz parafialny w Chmielowie, założony w końcu lat 20. XX w. Usytuowany na północno-wschodnim skraju miejscowości między drogą Nowa Dęba – Tarnobrzeg, a torami kolejowymi. Rozplanowany na rzucie trapezu, ogrodzony płotem metalowym i częściowo murem. Najstarsza część cmentarza znajduje się części południowej. Głównym elementem rozplanowania cmentarza są dwie aleje przebiegające od frontu przez całą szerokość. Aleja na starszej części obsadzona jest kilkudziesięcioletnimi lipami. Ponadto z drzew na uwagę zasługuje kilka brzoź oraz potężny dąb. Kwatery posiadają nieregularne formy i częściowo są zatarte. Nagrobki sytuowane są jednorzędowo i zwrócone frontem w kierunku drogi Nowa Dęba - Tarnobrzeg. Przeważają pomniki wykonane z lastrika i betonu. Brak jest nagrobków o indywidualnie opracowanych formach.

Dawny cmentarz w Chmielowie-Mogiłach, założony w 1924 r., zachował się w szczątkowym stanie. Jego teren porasta zagajnik z przeważającymi samosiewami robinii akacjowej oraz kilku brzoź. Brak jest śladów układu kompozycyjnego cmentarza, a jedynie przez jego wschodnią część przebiega droga polna. W centrum przetrwał krzyż z 1925 r., odnowiony w 1991 r. Spośród zachowanych nagrobków najstarszy pochodzi z 1927 r.

Cmentarz parafialny w Tarnowskiej Woli, założony w I ćw. XX w., usytuowany jest przy skrzyżowaniu drogi Nowa Dęba - Tarnobrzeg z drogą przez wieś Alfredówka. Położony na nieznacznym wyniesieniu terenu, w otoczeniu lasu od strony południowej i wschodniej. Rozplanowany na rzucie prostokąta, z nieregularnymi alejkami i dążącym do geometrycznego układem kwater. Zdecydowana większość nagrobków wykonana jest z lastrika, wszystkie usytuowane są jednorzędowo i zwrócone frontem w kierunku południowym.

Cmentarz w Nowej Dębie zaliczany jest do nekropolii o prostej i czytelnej kompozycji. Założony na planie prostokąta w latach 60. XX w. Usytuowany przy ul. Cmentarnej, odchodzącej od ul. Kościuszki. Kwatery wydzielone są alejkami przecinającymi się pod kątem prostym. Roślinność reprezentowana jest przede wszystkim przez tuje. Nagrobki sytuowane są

jednorzędowo i zwrócone przeważnie w kierunku alejek. Dominują nagrobki wykonane z lastrika.

W centralnej części cmentarza przy alei głównej w roku 2009 postawiono pomnik upamiętniający 70 rocznicę wybuchu II wojny światowej składający się z krzyża wykonanego z szarego piaskowca wraz z dwoma tablicami z czerwonego piaskowca. Główna tablica z napisem: „1939-2009 W 70., ROCZNICĘ WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ POLEGŁYM NIEPOKONANYM Społeczeństwo Miasta i Gminy Nowa Dęba”, boczna tablica z napisem: „BÓG HONOR OJCZYŻNA TOBIE OJCZYŻNO ARMIA KRAJOWA”.

Do rzadko spotykanych nekropolii należą cmentarze wojenne w Chmielowie-Mogiłach i "Na Górach".

Cmentarz w Chmielowie-Mogiłach pochodzi z okresu I wojny światowej, a założony został w 1915 r. Położony jest na obrzeżach miejscowości, pośród pól. Rozplanowanie cmentarza jest zupełnie zatarte. Pochowanych na nim było 95 żołnierzy walczących armii, w tym 61 z austro-węgierskiej, 33 z rosyjskiej i 1 z niemieckiej. Na cmentarzu było 19 mogił pojedynczych i 12 masowych.

Drugi cmentarz położony jest przy granicy gminy od strony północnej, w nieistniejącym obecnie przysiółku "Na Górach". Założony został w 1915 r. na powierzchni około 0,1 ha. Znajdują się tu 82 mogiły. Cmentarz jest dobrze zachowany, mogiły z nagrobkami betonowymi i płytami pionowymi z wgłębionym „reliefem” krzyża, usytuowane regularnie, całość ogrodzona jest murem z piaskowca o wymiarach 0,8 m x 0,25 m.

Wejście na cmentarz stanowi portal wejściowy wykonany z żelbetu. W centralnej części cmentarza umieszczony jest obelisk kamienny-postument betonowy z tablicą pamiątkową z czerwonego piaskowca.

Ponadto, nowe cmentarze założone zostały wraz z powstaniem parafii w Cyganach i Jadachach.

Cmentarz wojenny w Chmielowie

7.7. Miejsca Pamięci.

Na terenie gminy Nowa Dęba miało miejsce na przestrzeni dziejów, wiele wydarzeń związanych z postępowymi ruchami społecznymi, jak i walkami o niepodległość Ojczyzny. Niektóre z tych wydarzeń zostały upamiętnione. W miejscowości Cygany, na jej zachodnim skraju, przy drodze do Chmielowa, postawiono krzyż na wielostopniowym cokole, poświęcony poległym żołnierzom polskim w latach 1914 - 1920. Na ścianie frontowej głównego cokołu tego krzyża, zamocowano tablicę inskrypcyjną z wrytymi imionami i nazwiskami 29 żołnierzy poległych w latach 1914-1920 i zakończona niezwykle wymowną sentencją: "NIE UMIERA TEN KTO TRWA W PAMIĘCI ŻYWYCH". Dodatkowo na krzyżu tym, umieszczono na niższym stopniu cokołu, tablicę inskrypcyjną z dwoma nazwiskami poległych za Ojczyznę w 1939 r.

W roku 2009 został odsłonięty pomnik upamiętniający 70 rocznicę bombardowania Chmielowa, usytuowany w okolicy budynku Szkoły oraz Kościoła. Postument złożony jest z betonowej prostokątnej podstawy obłożonej granitowymi płytami, na której znajduje się motyw leżącego krzyża i stojącego głazu z granitu z napisem „OFIAROM BOMBARDOWANIA”.

Pomnik ofiar bombardowania w Chmielowie

Wielką dozą patriotyzmu przemawia do nas monumentalny "Pomnik Grunwaldu", wzniesiony w Chmielowie, przy drodze Tarnobrzeg - Rzeszów, usytuowany na skraju zagajnika. Swą surową formą, nie tylko sugestywnie, przywołuje wielkie wydarzenie historyczne sprzed wieków i oddaje dramatyzm tamtych dni, ale przede wszystkim kształtuje w nas postawę nacechowaną patriotyzmem. Do niewielu elementów dekoracyjnych na tym monumencie należy tarcza z orłem w koronie na zwieńczeniu oraz tablica z zarysem tarczy, na której znajdują się dwa miecze. Umieszczono też tablicę z wymowną inskrypcją: "UCZ SIE/ Z GRUNWALDU/ KOCHAĆ/ OJCZYZNĘ/ 1410 - 1910/ OBELISK/ ZNISZCZONO/ W 1942 R./ ODNOWIONO/ W 1948 R."

Ponownie pomnik został odnowiony w roku 2010 z okazji 600-lecia Bitwy pod Grunwaldem.

Pomnik grunwaldzki w Chmielowie

Pełnym wyrazu jest samotny drewniany krzyż w Alfredówce na mogile poległych za wolność Ojczyzny w latach 1914 - 1920. Usytuowany na niewielkim wyniesieniu terenu pośród równinnych łąk i ogrodzony tradycyjnym drewnianym płotkiem sztachetowym, jest bardzo eksponowanym obiektem w miejscowym krajobrazie. Jedyne mała tablica inskrypcyjna z lakoniczną informacją o 20 poległych za wolność Ojczyzny w latach 1914 - 1920, jest zbyt skromna jak na "wielką sprawę", której dotyczy.

Na ścianie frontowej kościoła parafialnego w Chmielowie wmurowano tablicę, która jak głosi wyryta na niej inskrypcja, ma "OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA/ WIECZNEJ PAMIĘCI OFIAROM/ II WOJNY ŚWIATOWEJ/ POLEGŁYM PODCZAS/ BOMBARDOWANIA CHMIELOWA/ DN. 2. IX. 1939 R.". Niżej zostało wymienionych 60 mieszkańców, ofiar bombardowania. Obok wymienionej tablicy, na froncie kościoła w Chmielowie, umieszczono tablicę poświęconą: "ŻOŁNIERZOM ARMII KRAJOWEJ/, którzy zginęli śmiercią męczeńską." Zawarto też na niej informacje o trzech poległych.

Podczas wyzwania tych terenów spod okupacji hitlerowskiej, miała miejsce akcja "Burza", w której poległo wielu żołnierzy Armii Krajowej. Pamięć trzech uczestników tej akcji, którzy zginęli 29. VII. 1944 roku, została uczczona wmurowaniem tablicy na kościele parafialnym p.w. Matki Bożej Królowej Polski w Nowej Dębie.

7.8. Kapliczki, figury i krzyże przydrożne.

Wznoszenie kapliczek, figur i krzyży przy drogach lub w przydomowych ogródkach jest zwyczajem bardzo starym i szeroko praktykowanym. Na terenie gminy Nowa Dęba spotykamy różnorodne obiekty w tej grupie zabytków.

Do okazalszych i cenniejszych obiektów małej architektury sakralnej, zaliczana jest kapliczka w Rozalinie, wybudowana w 1913 roku. Murowana z cegły, otynkowana. Założona na planie prostokąta, jednokondygnacyjna.

Wyróżnikiem jest interesujące opracowanie wejścia, ujętego portalem w postaci półkolistego arkadowego obramienia, flankowanego dwoma pilastrami. W ścianach bocznych okna z dekoracyjnymi obramieniami. Dach dwuspadowy z sygnaturką, w polu trójkątnego frontonu umieszczono herb Tarnowskich - Leliwa oraz datę 1913.

Kapliczka z obrazem św. Rozalii w Rozalinie

Liczej na terenie gminy występują skromniejsze kapliczki w postaci słupów bądź filarów, z małymi wnękami, w których umieszczane są rzeźby lub obrazy z przedstawieniami postaci boskich lub świętych. Kapliczki te często zdobione są szczycikami, gzymsami, płycinami o różnych formach i nakrywane daszkami lub tylko wieńczone wykutymi z metalu krzyżami. Kapliczki takie, datowane od pocz. XX do lat 40. XX wieku, spotykamy m.in. w Alfredówce, Cyganach, Jadachach. Do niezwykle cennych obiektów omawianej grupy zabytków, należy drewniana kapliczka słupowa przy zagrodzie Nr 25 w Alfredówce.

Na słupie o przekroju kwadratu, dekorowanym ornamentem geometrycznym, ustawiono kapliczkę otwartą na trzy strony arkadami i nakrytą dwoma krzyżującymi się daszkami z latarenką w zwieńczeniu. W Alfredówce spotykamy się również z bardzo rzadkim typem kapliczki szafkowej, zawieszanej na potężnym dębie w pobliżu miejscowej szkoły.

Kapliczka murowana z figurą Matki Bożej Niepokalanej w Cyganach

Niewiele zachowało się na tym terenie zabytkowych krzyży drewnianych. Są one wykonane z różnych gatunków drzew, często z dębu jako materiału najtrwalszego i posiadają z reguły skromne zdobienia oraz wyryte inskrypcje. Na szczególną uwagę wśród nich zasługuje krzyż z drewnianą, ludową rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego w Chmielowie, usytuowany przy drodze Tarnobrzeg - Rzeszów.

W Nowej Dębie, w lesie przy drodze na oczyszczalnię ścieków, znajduje się krzyż na betonowym postumencie z 1933 roku upamiętniający śmierć mieszkańca Jana Wilka, natomiast przy drodze leśnej łączącej ulicę Sienkiewicza z ulicą Borową znajduje się metalowy krzyż.

Kapliczki, figury i krzyże przydrożne z reguły ogradzane dekoracyjnymi płótkami oraz obsadzone roślinnością średnią i wysoką, nie tylko identyfikują mieszkańców pod względem wyznaniowym ale stanowią też malowniczy akcent w miejscowym krajobrazie.”

8. ZESTAWIENIE OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH Z TERENU MIASTA I GMINY NOWA DĘBA.

8.1. Obiekty nieruchomości oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków:

Lp.	Zabytek	Forma własności	Użytkowanie	nr w rejestrze i data wpisania
1.	Kościół parafialny p.w. Św. Biskupa w Chmielowie	wyznaniowa	kościół	A-527, decyzja z dn. 20.05.1981 r.
2.	Plebania przy kościele parafialnym p.w. Św. Biskupa w Chmielowie	wyznaniowa	plebania	A-527, decyzja z dn. 20.05.1981 r.
3.	Dwór „Belweder” w Chmielowie	prywatna	komercyjne	A-71, decyzja z dn. 20.05.1977 r.
4.	Pozostałości parku przy Dworze „Belweder” w Chmielowie	prywatna	komercyjne	A-71, decyzja z dn. 20.05.1977 r.
5.	Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Tarnowskiej Woli	wyznaniowa	kościół	A-439, decyzja z dn. 22.04.1991 r.
6.	Stanowisko archeologiczne nr 2 kultury lużyckiej w Jadachach	prywatna	rolne	A-403, decyzja z dn. 11.12.1968 r.

8.2. Obiekty nieruchomości ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków:

Lp.	Nazwa obiektu	obręb	nr ew. działki
1.	Szkoła murowana w Alfredówce	Alfredówka	dz. nr ewid. 196
2.	Dworek myśliwski Tarnowskich w Budzie Stalowskiej	Alfredówka	dz. nr ewid. 993/2
3.	Kapliczka przydrożna w Alfredówce	Alfredówka	dz. nr ewid. 152
4.	Szkoła w Chmielowie	Chmielów	dz. nr ewid. 2396
5.	Krzyż przydrożny drewniany z figurą Chrystusa w Chmielowie	Chmielów	dz. nr ewid. 2297/2
6.	Kapliczka murowana przydrożna w Cyganach	Cygany	dz. nr ewid. 424
7.	Kapliczka przydrożna murowana w Cyganach	Cygany	dz. nr ewid. 714
8.	Kapliczka murowana z figurą Matki Bożej Niepokalanej w Cyganach	Cygany	dz. nr ewid. 388
9.	Szkoła murowana w Jadachach	Jadachy	dz. nr ewid. 263

10.	Krzyż przydrożny drewniany w Jadachach	Jadachy	dz. nr ewid. 406
11.	Figura Chrystusa na krzyżu przydrożnym w Rozalinie	Rozalin	dz. nr ewid. 222
12.	Kapliczka z obrazem św. Rozalii w Rozalinie	Rozalin	dz. nr ewid. 876, 877

8.3. Wykaz kart adresowych znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków:

Lp.	Nazwa obiektu	Czas powstania	Miejscowość/ obręb	Nr działki ew.
1.	Kościół Parafialny p.w. Św. Biskupa w Chmielowie	1923-1926 r.	Chmielów	dz. nr ewid. 2395
2.	Ogrodzenie kościoła parafialnego p.w. Św. Biskupa w Chmielowie	1923-1926 r.	Chmielów	dz. nr ewid. 2395
3.	Plebania przy kościele parafialnym p.w. Św. Biskupa w Chmielowie	1923-1926 r.	Chmielów	dz. nr ewid. 2395
4.	Dwór „Belweder” w Chmielowie	XIX w.	Chmielów	dz. nr ewid. 2688/1
5.	Pozostałości parku przy dworze „Belweder” w Chmielowie	XIX w.	Chmielów	dz. nr ewid. 2688/1
6.	Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowskiej Woli	1922-1928 r.	Tarnowska Wola	dz. nr ewid. 342
7.	Stanowisko archeologiczne w Jadachach	kultura łużycka - osada	Jadachy	obszar AZP: 93-73
8.	Szkoła murowana w Alfredówce	1. 20. XX w.	Alfredówka	dz. nr ewid. 196
9.	Dworek myśliwski Tarnowskich w Budzie Stalowskiej	1. 30. XX w.	Buda Stalowska/ Alfredówka	dz. nr ewid. 993/2
10.	Kapliczka przydrożna w Alfredówce	1 ćw. XX w.	Alfredówka	dz. nr ewid. 152
11.	Szkoła w Chmielowie	1. 30. XX w.	Chmielów	dz. nr ewid. 2396
12.	Krzyż przydrożny drewniany z figurą Chrystusa w Chmielowie	1 ćw. XX w.	Chmielów	dz. nr ewid. 2297/2

13.	Kapliczka murowana przydrożna w Cyganach	1918-1939 r.	Cygany	dz. nr ewid. 424
14.	Kapliczka przydrożna murowana w Cyganach	pocz. XX w.	Cygany	dz. nr ewid. 714
15.	Kapliczka murowana z figurą Matki Bożej Niepokalanej w Cyganach	pocz. XX w.	Cygany	dz. nr ewid. 388
16.	Szkoła murowana w Jadachach	l. 20. XX w.	Jadachy	dz. nr ewid. 263
17.	Krzyż przydrożny drewniany w Jadachach	pocz. XX w.	Jadachy	dz. nr ewid. 406
18.	Figura Chrystusa na krzyżu przydrożnym w Rozalinie	XIX/XX w.	Rozalin	dz. nr ewid. 222
19.	Kapliczka z obrazem Św. Rozalii w Rozalinie	1913 r.	Rozalin	dz. nr ewid. 876, 877
20.	Cmentarz wojenny w Chmielowie	1915 r.	Chmielów	dz. nr ewid. 14/179
21.	Pomnik grunwaldzki w Chmielowie	1910 r.	Chmielów	dz. nr ewid. 4451/2
22.	Willa dyrektora wytwórni amunicji nr 3 w Nowej Dębie	1936-1937 r.	Nowa Dęba	dz. nr ewid. 217
23.	Wieża ciśnień w Nowej Dębie	1937-1939 r.	Nowa Dęba	dz. nr ewid. 161/48
24.	Trampolina na basenie odkrytym w Nowej Dębie	1937-1939 r.	Nowa Dęba	dz. nr ewid. 230
25.	Mostek pieszy przy basenie odkrytym w Nowej Dębie	1937-1939 r.	Nowa Dęba	dz. nr ewid. 56
26.	Stanowisko archeologiczne Chmielów 14	Kultura Łużycka	Chmielów	dz.nr ewid. 193/1, 194/1, 195/1, 196/1

9. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony i szanse:

- + położenie na terenie miasta i gminy obiektów o wyjątkowych walorach architektonicznych, krajobrazowych i historycznych,
- + dobrze zachowane zespoły sakralne i dworskie a także kapliczki i krzyże przydrożne,
- + występowanie na terenie miasta obiektów zabytkowych związanych z Centralnym Okręgiem Przemysłowym,
- + możliwość pozyskiwania środków finansowych z różnych źródeł,
- + odbywające się regularnie imprezy kulturalne,
- + lokalne tradycje i zwyczaje kultywowane przez mieszkańców,
- + wzrost świadomości problemu ochrony obiektów zabytkowych wśród społeczeństwa.

Słabości i zagrożenia:

- degradacja zabytków przez przypadkowe działania, klęski żywiołowe, zdarzenia losowe czy akty wandalizmu,
- niewłaściwe działania inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych,
- nadal niewystarczająca promocja dziedzictwa kulturowego,
- nie nawiązywanie do historycznego wyglądu obiektu podczas dokonywanych prac budowlanych, remontowych czy konserwacyjnych,
- brak wystarczających środków na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wciąż niewystarczająca wiedza na temat ochrony zabytków, opieki nad nimi, pozyskiwania dotacji i funduszy,
- niechęć właścicieli do ograniczeń w inwestowaniu w nieruchomości w związku z objęciem ich ochroną konserwatorską,

10. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zadania określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba będą wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

- prawnych, wynikających z przepisów ustawowych, obejmujących między innymi art. 18 i 19 ustawy poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do wojewódzkiego rejestru lub włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków obiektów będących własnością gminy, wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;

- finansowych, zgodnie z art. 71 ustawy, obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy Nowa Dęba lub znajdujących się w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych, w zależności od możliwości finansowych gminy;
- koordynacji działań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa podkarpackiego;
- społecznych, obejmujących między innymi działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- kontrolnych, obejmujących między innymi aktualizację gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

11. ZASADY I ŹRÓDŁA FINANSOWANIA OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

11.1. Zasady finansowania:

Zgodnie z art. 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku.

Mając powyższe na uwadze, w myśl art. 73 ustawy, osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie albo będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Zgodnie z art. 74 ust. 1 ustawy, dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:

- 1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków budżetu państwa, z części, której dysponentem jest ten minister;
- 2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.

W przypadku dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa udzielana jest ona ze środków budżetu

państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 74. ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na podstawie art. 75 ustawy, minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzki konserwator zabytków może udzielić dotacji osobom bądź jednostkom, o których mowa w art. 73, na podstawie umowy zawartej z tymi osobami lub jednostkami.

Dotacja, zgodnie z art. 76 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielona na dofinansowanie:

- 1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku;
- 2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- 3) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji lub w roku następującym po roku złożenia tego wniosku.

Dotacja, w myśl art. 77 ustawy może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;

- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Na podstawie art. 78 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 2 ustawy), natomiast w przypadku gdy stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 3 ustawy).

Zgodnie z art. 78 ust. 4 ustawy, łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1–3.

Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich (art. 78 ust. 5 ustawy).

Ponadto, zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach.

11.2. Źródła finansowania:

Główne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa (informacyjne, edukacyjne itp.) to:

- środki własne tj. środki z budżetu Miasta i Gminy Nowa Dęba,
- środki pozostające w dyspozycji właścicieli obiektów zabytkowych,
- środki finansowe z budżetu państwa przyznawane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach Programów Ministerialnych,
- środki pozostające w dyspozycji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dla obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków,
- środki z Funduszy Europejskich dystrybuowane na poziomie krajowym,

- środki z Regionalnych Programów Operacyjnych dystrybuowane na poziomie wojewódzkim (t. j. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020),
- środki wojewódzkie przyznawane przez marszałków i sejmiki wojewódzkie,
- środki z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- środki z Funduszu Kościelnego.

Na podstawie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba corocznie w budżecie gminy będą zabezpieczane środki finansowe na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli w przyszłości na podjęcie kroków mających na celu zabezpieczanie czy odnawianie obiektów dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Środki na ochronę i opiekę nad zabytkami mogą być także pozyskiwane w ramach programów ministerialnych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zalicza się do nich m.in.:

- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2019 „Ochrona Zabytków”,
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2019 „Ochrona Zabytków Archeologicznych”,
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2019 „Promesa MKiDN”.

W przypadku projektów szczególnych, środki mogą być pozyskane z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dotyczy to dofinansowania publikacji związanych z ochroną dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz konserwacji zabytkowych parków bądź alei wpisanych do rejestru zabytków.

Źródłem dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach może być również Fundusz Kościelny. Fundusz ten został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9 poz. 87 z późn. zm.).

Dotacje z Funduszu Kościelnego udzielane są wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym (np. kościołów) i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (m.in. remonty dachów, stropów, ścian i elewacji). Z Funduszu nie finansuje się natomiast remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (np.: dzwonnice wolnostojących), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (np.: obrazów, naczyń liturgicznych) czy też otoczenia świątyni i stałych elementów wystroju wnętrz (np. witraży).

12. PODSUMOWANIE.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Nowa Dęba został sporządzony na lata 2019-2022 i ma na celu:

- ▶ realizację obowiązku sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami, nałożonego na burmistrza miasta artykułem 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ▶ wyjaśnienie poszczególnych przepisów, zasad i reguł dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami,
- ▶ włączenie problematyki związanej z ochroną i opieką nad zabytkami do zadań bieżących Miasta i Gminy Nowa Dęba,
- ▶ określanie w uchwale budżetowej Miasta i Gminy Nowa Dęba wysokości środków przeznaczanych na dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach,
- ▶ prezentację zabytków znajdujących się na terenie Miasta i Gminy Nowa Dęba ze wskazaniem ich walorów architektonicznych i historycznych,
- ▶ analizę kwestii związanych z zatrzymaniem procesów degradacji zabytków i podejmowanie działań zmierzających do poprawy ich stanu technicznego,
- ▶ poszukiwanie nowych środków zewnętrznych, dotacji oraz funduszy przeznaczanych na opiekę i ochronę zabytków,
- ▶ tworzenie pozytywnych relacji i warunków współpracy z właścicielami zabytków w celu zapewnienia ochrony przed ich zniszczeniem,
- ▶ wzrost świadomości mieszkańców miasta i gminy dotyczącej ochrony zabytków,
- ▶ współdziałanie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w sprawach opieki i ochrony nad zabytkami,
- ▶ rozszerzanie Gminnej Ewidencji Zabytków polegające na włączaniu do niej nowych obiektów charakteryzujących się szczególnymi walorami historycznymi czy architektonicznymi,
- ▶ umieszczenie listy obiektów znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków na stronie internetowej Urzędu Miasta i Gminy Nowa Dęba,
- ▶ aktualizację danych o zabytkach zawartych na stronie internetowej Miasta i Gminy Nowa Dęba w celu jeszcze lepszego informowania mieszkańców o znajdujących się w ich otoczeniu obiektach zabytkowych,
- ▶ ciągle gromadzenie informacji, dokumentacji, fotografii związanych w zabytkami na terenie Miasta i Gminy Nowa Dęba.

